

“… den wiltgraeff ofte wech van Wageningen naer Ede… “

Resten van de wildwal aan de oostzijde van de Eng van Wageningen

Luuk Keunen & Hans Renes

Wageningen / Utrecht, februari 2005

“… den wiltgraeff ofte wech van Wageningen naer Ede… “

Resten van de wildwal aan de oostzijde van de Eng van Wageningen

Deze cultuurhistorische verkenning werd gedaan in opdracht van de Gemeente Wageningen ten behoeve van toekomstig beleid met betrekking tot de Wildgraaf. Het onderzoek werd uitgevoerd in de periode september 2004 tot en met januari 2005.

Afbeelding voorzijde: resten van de Wildgraaf nabij huis “de Driest” aan de Zoomweg. De afbeelding is omwille van de herkenbaarheid van de wal en greppel iets opgerekt in de hoogterichting.

Luuk Keunen & Hans Renes

Wageningen / Utrecht, februari 2005

Inhoudsopgave

1 Inleiding 6
2 Verleden 8
3 Heden 18
4 Toekomst 24
Dankwoord 28
Literatuur 30
Kaartbijlagen:
1. Tracé van de Wildgraaf zoals afgeleid van de (pre-)kadastrale kaart uit 1818
2. Zichtbare relicten van de Wildgraaf
3. Kadastrale kaart van de Wageningse Eng uit 1818, noordelijk gedeelte
4. Kadastrale kaart van de Wageningse Eng uit 1818, zuidelijk gedeelte

1 Inleiding

Aan de oostzijde van de Eng van Wageningen (fig. 1) liggen nog restanten van de Wildgraaf. Op verzoek van de gemeente Wageningen voerden de beide auteurs in samenwerking met een groot aantal vrijwilligers een kortlopend onderzoek uit naar die resten.

fig. 1 De percellering en veldnamen van de Wageningse Eng (Renes, 1993; naar Oosting, 1936, 1938)

Het onderzoek bouwde voort op eerdere publicaties over de Eng (Renes, 1993), veldwerk-aantekeningen van wijlen dhr. W. Sombroek en archief- en literatuuraantekeningen van dhr. E.C.J. Ott.

De Wildgraaf loopt van Meulunteren naar Wageningen op de grens van woeste gronden en akkers om de akkers te beschermen tegen wildvraat door wild of door geweid vee. Daarnaast kwamen kleinere walsystemen voor die bedoeld waren om nieuw aangeplant bos te beschermen tegen vraat, de zogenaamde boswallen. We zullen in onderstaand verhaal merken dat het soms lastig is beide wildwalsystemen tijdens het veldonderzoek van elkaar te scheiden.

De Wildgraaf is niet als één geheel tussen Meulunteren en Wageningen aangelegd, maar bestaat vermoedelijk uit locaal aangelegde wildwalsystemen die al dan niet met elkaar verbonden zijn. In elk geval vormde de wildwal van Wageningen tot Hoekelum al in 1570 een ononderbroken systeem. [1] Naar de wildwalsystemen bij Bennekom, Ede, Lunteren en Meulunteren is geen nader onderzoek verricht; slechts wat literatuur is nageslagen. Helaas was het in de beperkte tijd voor dit onderzoek niet mogelijk om actief archiefonderzoek te verrichten in het Gemeentearchief van Wageningen. Tevens kon nog geen gebruik gemaakt worden van het Actueel Hoogtebestand Nederland, dat momenteel door de provincie Gelderland wordt bewerkt. [2]

[1] Ott, 2004, pag. 1
[2] vriendelijke mededeling drs. F. de Roode, provinciaal archeologe van Gelderland.

2 Verleden

De vroegere functie van de Wildgraaf

Scholten (1998) heeft de volgende theorie ontwikkeld over het ontstaan van de wildgraven langs de zomen van de Veluwe: de Gelderse hertogen, die tot in de 16e eeuw de dienst uitmaakten op de Veluwe, waren enthousiaste jagers. De Veluwe was hun belangrijkste jachtgebied en ze streefden naar een hoge wildstand. Het grofwild, vooral herten, reeën en wilde zwijnen, vormde een voortdurende bedreiging voor de akkers van de boeren aan de randen van de Veluwe. Die konden zich alleen beschermen tegen wildvraat door hun akkers zo goed mogelijk af te schermen.

Overal langs de randen van de Veluwe zijn, op zijn laatst in de 16e eeuw, wildgraven aangelegd. [3] Dergelijke wildgraven – men sprak ook wel van wildwallen of wildvreden - bestonden uit een wal met aan de buitenzijde een greppel. De wal werd opgeworpen met het materiaal dat uit de greppel kwam. Bij de wildwal bij Veldhuizen was zowel de hoogte van de wal als de diepte van de greppel 3 voet; samen gaven ze dus een hoogteverschil van 6 voet (1,80 meter). Daar bovenop werd nog een houten hek van een meter hoog geplaatst.

Door de oorlogsomstandigheden nam de wildstand op de Veluwe in de eerste helft van de 17e eeuw af. De wildgraven verloren hun functie en werden niet meer onderhouden. In de 18e eeuw nam overlast door wild weer toe en werd bijvoorbeeld de wildgraaf onder Ede en Lunteren weer hersteld. In de 19e eeuw en het begin van de 20e eeuw zorgde de intensieve jacht weer voor een afname van het wild. Bovendien namen draadversperringen steeds meer de functie van de wildwallen over. [4]

De Bennekomse buurtboeken vermelden in de 14e eeuw volgens Schreuder (1958) al vermeldingen van de "*wiltvreede als van olds*". De datering van Scholten (16e eeuw) ligt daarmee al onder vuur. Volgens Oosting (1936) zouden er in de dertiger jaren van de twintigste eeuw nog gedeelten van de wildgraaf zichtbaar zijn in de percelen D 428 en D 472; deze perceelsnummers moeten echter later dan 1832 zijn ontstaan, want op de kaart van 1832 zijn alleen lagere nummers te vinden. Een kadastrale kaart van ná 1832 was tijdens dit onderzoek niet beschikbaar. Ott, die deze informatie van Oosting aanhaalt, vermeldt echter niet of deze beide percelen in de gemeente Wageningen of de gemeente Ede lagen. Hij spreekt echter wel over de Bennekomse Wildgraaf, dus wellicht gaat het om Ede. In dat geval hebben wij voor ons onderzoek weinig aan deze informatie. [5]

De Wildgraaf in het landschap

Op 19e-eeuwse topografische kaarten zien we een vrijwel aaneengesloten bouwlandgebied tegen de helling van de stuwwal van Wageningen tot Lunteren. Deze hele bouwlandzone werd aan de oostzijde afgesloten door de Wildgraaf. De bijbehorende nederzettingen, een reeks middeleeuwse brinkgehuchten (fig. 2), lagen in een reeks op de overgang van de lage Gelderse Vallei en de helling van de stuwwal. Aan de lage zijde van die nederzettingen lagen de natte graslanden, aan de hoge zijde strekten zich de bouwlanden van de Eng uit. De gehuchten, die bestonden uit een klein aantal boerderijen rond een 'brink', liggen tussen 10 en 12,5 m +NAP, met uitzondering

[3] Zoals we verderop zullen zien, zijn niet alle historici het met deze datering eens.
[4] Deze paragraaf is gebaseerd op Scholten, 1998.
[5] Ott, 2004

van het meest noordelijke gehucht, de Peppeld, dat tussen 12,5 en 15 m +NAP ligt. Het zijn oude nederzettingen: Brakel en Dolder worden al in de 838 genoemd[6], Leeuwen in 1271. De Peppeld komt pas later in de bronnen voor.

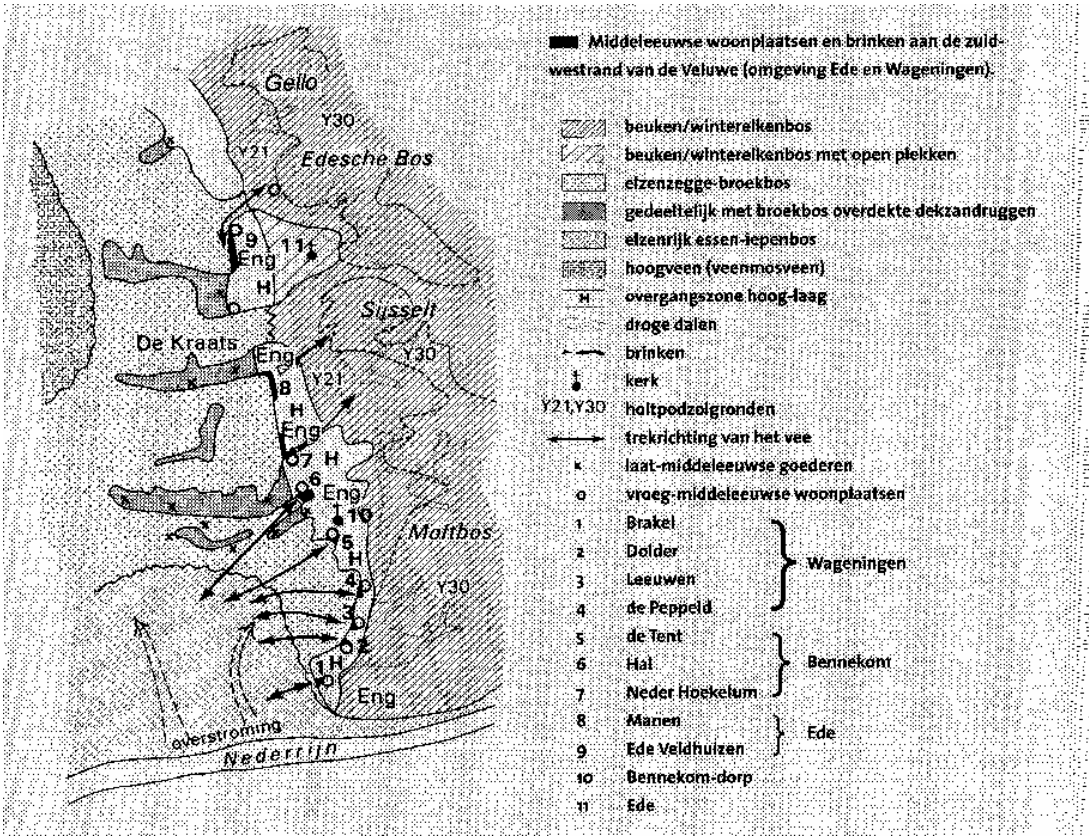

fig. 2 Middeleeuwse woonplaatsen en brinken aan de zuidwestrand van de Veluwe (Vervloet, 2000, p. 120)

In eerste instantie zal ieder gehucht over een eigen eng hebben beschikt. In oude stukken komt de Doldereng voor. Deze smolt later met de eng van Brakel samen tot de Buurtse eng. Ten zuiden daarvan lag de Bergenk, ten noorden de Leeuwer Eng, waarvan het noordelijke deel grotendeels in handen was van de boeren van de Peppeld (het meest noordelijke gehucht van Wageningen). [7] De naam van de algemene begraafplaats, "de Leeuwer Enk" aan de Oude Diedenweg, herinnert nog aan dit akkercomplex. [8] Elk van de oorspronkelijke engen was in zijn geheel door een wildwal omgeven, die vee en wilde dieren uit de akkers moest houden. Binnen de houtwal hoefden de afzonderlijke akkers niet meer door heggen te worden afgescheiden, maar waren greppels voldoende. Er ontstond een open bouwland.

[6] Künzel et al., 1988.
[7] Oosting, 1938, pp. 3-4; Edelman & Edelman-Vlam, z.j.
[8] Deze naam kreeg de algemene begraafplaats in november 2004.

fig. 3 De Wildgraaf langs de Zoomweg, gemarkeerd door bomen, scheidde de akkers van de heide of het bos.

Gaandeweg werden de engen uitgebreid, waarbij de wildwallen steeds werden verlegd. Uiteindelijk groeiden de oudere engen aaneen. In 1540 is voor het eerst sprake van een stuk land '*in Waegeninghe-encke*'.[9] Aan de oostzijde van deze grote eng werd één grote doorlopende houtwal gelegd. Ook die is één of meer keren verlegd. De Diedenweg, die aanvankelijk door bos en heidegebieden liep, is mogelijk ooit de oostgrens van de Eng geweest. Al snel werd het bouwland nog verder uitgebreid. Enige tijd nadat het grafveld op de hoek van Geertjesweg en de Diedenweg in de 9e eeuw buiten gebruik was geraakt, werd ook dit terrein omgezet in bouwland. Verder oostelijk maakt de zandweg die nu nog in een mooie boog van de Dolderstraat over de Eng naar de Hollandseweg loopt, sterk de indruk van een vroegere grens (fig. 4). De weg vormt een duidelijke breuklijn in de verkaveling. Door de ontginning van het Honingblok werd het bouwland hier nadien uitgebreid tot aan de huidige Zoomweg. Ook tussen de genoemde zandweg en de Zoomweg ligt nog een perceelslijn die kan duiden op een vroegere Wildgraaf. We hebben echter geen concrete aanwijzingen dat er in die periode (de periode is feitelijk onbekend) een Wildgraaf moet zijn geweest.

[9] Driessen, 1938, reg. 13.

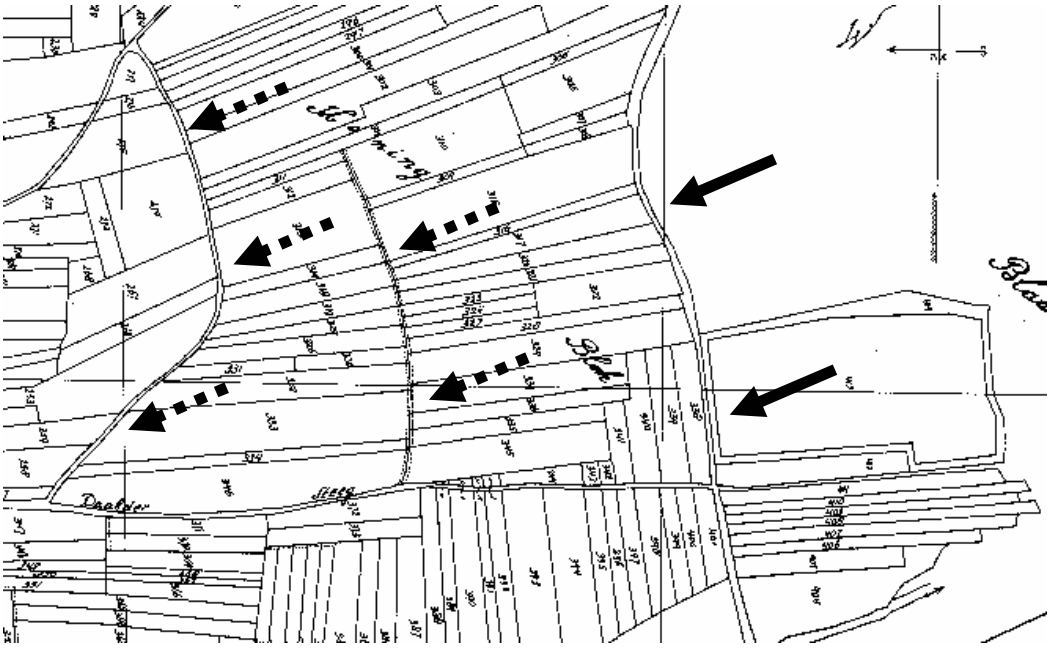

fig. 4 De kadastrale kaart van Wageningen uit 1832. Van noord naar zuid lopen over de Eng drie wegen; de westelijke twee duiden wellicht op een vroegere Wildgraaf; de oostelijke is de huidige Zoomweg, waarlangs de meest recente Wildgraaf loopt. De gestippelde pijlen geven de oude Wildgraven aan, de doorgetrokken de meest recente (Veldhorst, 1991).

Al in de 16e eeuw had de Eng mogelijk al haar huidige oostgrens bereikt. Op kaarten uit de 16e eeuw (fig. 5, 6) ligt de Wildgraaf immers al tegen de huidige Zoomweg en Bosrandweg, die ook nu nog de oostgrens van de Eng markeren.

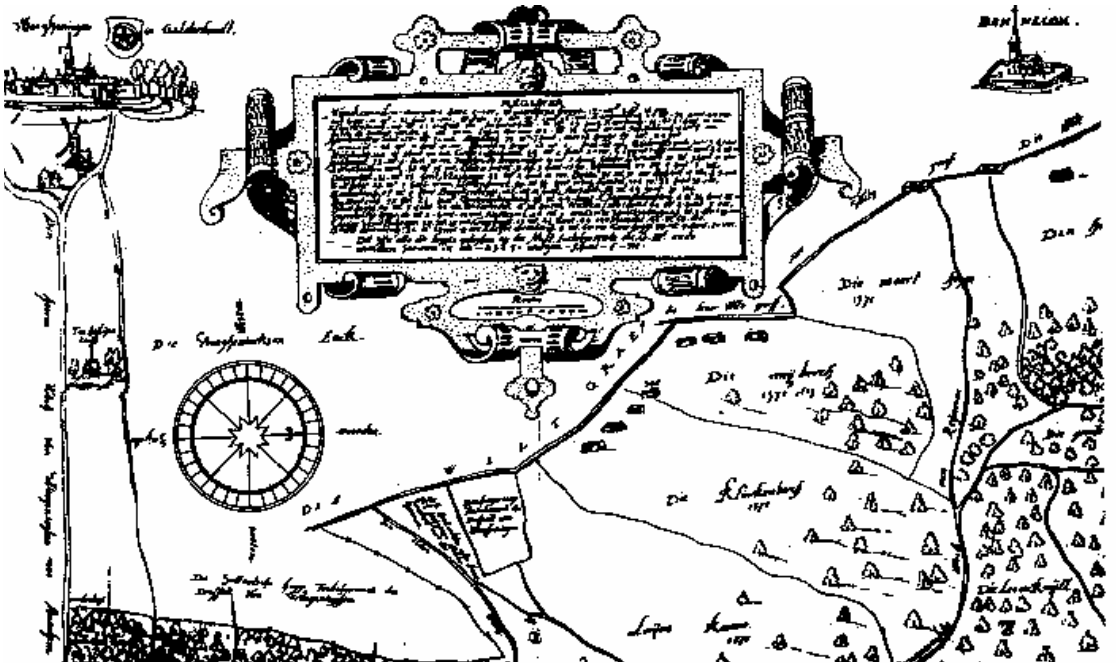

fig. 5 De Wildgraaf op de kaart van Witteroos (1570). De kaart is in 1934 nagetekend door B. van Londen voor W.A.J. Oosting (Oosting, 1936). Het noorden is rechts.

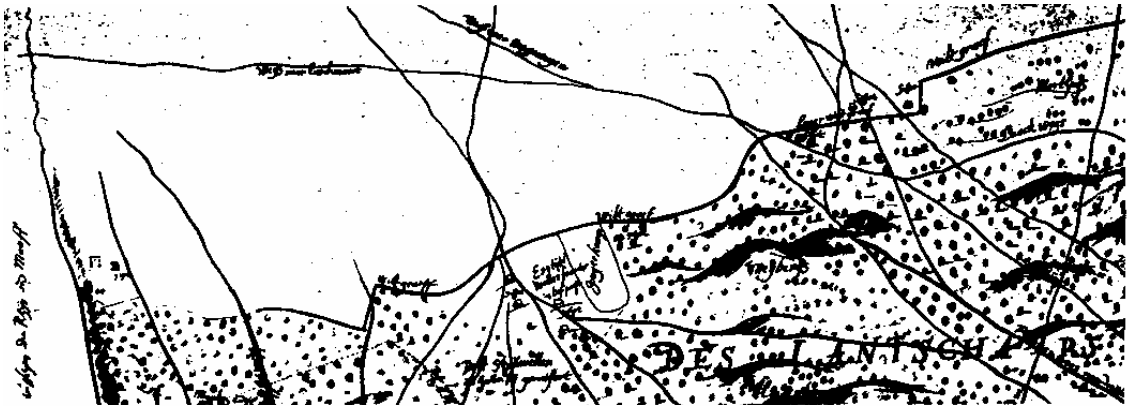

fig. 6 De Wildgraaf op de kaart van Van Geelkercken (1649). De kaart is in 1934 nagetekend door B. van Londen voor W.A.J. Oosting (Oosting, 1936). Het noorden is rechts.

Daarin verschilt de situatie van die in Lunteren, waar de Wildgraaf in de heide lag (fig. 7). Deze Lunterse situatie maakt het ook mogelijk, dat de Wildgraaf in Wageningen oorspronkelijk ruim om de akkers heen werd gelegd op de heide, en dat pas nadien de ontginningen in oostelijke richting tot aan de Wildgraaf werden voltooid. De Wageningse situatie is onduidelijk.

fig. 7 Bij Lunteren lag de Wildgraaf in de 19e eeuw nog op de heide (Grote Historische Atlas van Nederland).

Diverse wegen leidden naar de woeste gronden ten oosten van de Wildgraaf en dienden dientengevolge vermoedelijk enige tijd als schaapsdrift. Eén van die mogelijk als schaapsdrift gebruikte wegen was de Geurt aan 't Heckenswegh, de huidige Geertjesweg. Ter hoogte van de Wildgraaf kon deze weg de Wildgraaf passeren door een hek. [10]

De uitwaaierende wegen op de kaart van Witteroos (1570) laten dit zien; na het

[10] Ott, 2004

passeren van de hekken in de Wildgraaf was er geen voorgeschreven route meer. In 1539 kregen de Wageningse boeren toestemming vee te weiden in het bosgebied achter de Wildgraaf. Op de woeste gronden, direct achter de Wildgraaf, lagen volgens de kaarten van Witteroos (1570) en Passavant (1676) diverse "schetten" ofwel bouwsels voor het tijdelijk ophokken van schapen. [11]

De beste landbouwgronden lagen op het westelijke deel van de Eng.[12] Naar het oosten toe werd het land steeds hoger en droger, tot het uiteindelijk nauwelijks meer mogelijk was om bouwland aan te leggen. De bovengrens van het bouwland ligt rond de 20 m +NAP bij Bennekom, rond de 30 m +NAP op het grootste deel van de Wageningse Eng en loopt naar het zuiden op tot ca 40 m +NAP bij Belmonte. De laatste Wildgraaf is zo recht mogelijk gelegd. Enkele hogere gebieden, die nu onder bos liggen, vielen daardoor binnen de Wildgraaf. Aan de andere kant loopt het bouwland in het brede droge dal, waardoor de Dolderstraat loopt, nog wat verder naar het oosten door. Ten oosten van de Wildgraaf lag hier de Hongerkamp, ter plaatse van de huidige sportvelden. De term 'kamp' wijst op een afzonderlijk omwald landbouwgebied. Verder zuidelijk vinden we de Dorschkamp.

Ligging van de Wildgraaf

Uit de vroegere functie volgt de ligging. De Wildgraaf vormde de oostelijke begrenzing van de Eng.

De Zoomweg volgt ongeveer het tracé van de Wildgraaf. Op de kadastrale minuutplans van omstreeks 1832 staan aanzienlijke stukken van die weg al aangegeven. Delen van de weg langs de Wildgraaf kunnen al eeuwen ouder zijn. De kaart van Bennekom in het Kaartboek van het Catharinagasthuis (1634) vermeldt ten oosten van het dorp Bennekom 'Den Wiltgraeff ofte Wech van Wageningen naer Ede'. [13] Hier en daar is de Zoomweg in het recente verleden iets verlegd. Tussen Driest en Wielerbaan is de weg in het derde kwart van de twintigste eeuw naar het westen verlegd, dichter naar de Wildgraaf toe.

Het Wageningse deel van de Wildgraaf is op de kadastrale minuutplans van 1832 en op de 19e-eeuwse topografische kaarten niet aangegeven. Wel bleek, dat op de prekadastrale kaart van 1818 een dikke lijn langs de oostzijde van de eng was aangegeven (kaartbijlagen 3 en 4). De Wildgraaf lag volgens deze kaart uit 1818 altijd ten westen van de weg, maar in de buurt van de Bosrandweg verspringt deze naar de andere zijde van de weg. Ter hoogte van de Hongerkamp (sportpark De Zoom) maakt deze een enorme slinger naar het oosten, om de Hongerkamp heen. Mogelijk is hiermee het tracé van de Wildgraaf aangegeven. Langs het deel van de Zoomweg waar de lijn om de Hongerkamp heen loopt, is geen lijn direct aan de weg ingetekend. Kennelijk ging het om de meest oostelijke grens en niet om andere wallen; de Wildgraaf langs de Zoomweg moet er immers deels nog hebben gelegen. Het tracé van de kaart uit 1818 is op kaartbijlage 1 ingetekend op de topografische kaart uit 1994.

In het uiterste oosten van de Eng, nabij de Buissteeg, treffen we enkele kleine percelen aan, die als 'hakhout' staan aangegeven (fig. 8). We mogen aannemen dat dit restanten van de Wildgraaf zijn. Als we de oostrand van de Eng volgen, treffen we nog een aantal van deze kleine percelen aan, die echter geen eigen nummer hebben en door een pijl bij het aangrenzende bouwlandperceel zijn gevoegd. Zijn dit stukken wildwal die bij de eerste opname van het kadaster nog bestonden maar bij de definitieve

[11] Ott, 2004
[12] Buringh, 1951, p. 13; Vervloet & Veldhorst, 1985, p. 6.
[13] Leppink, 1988, p. 106

vaststelling in 1832 al waren verdwenen?

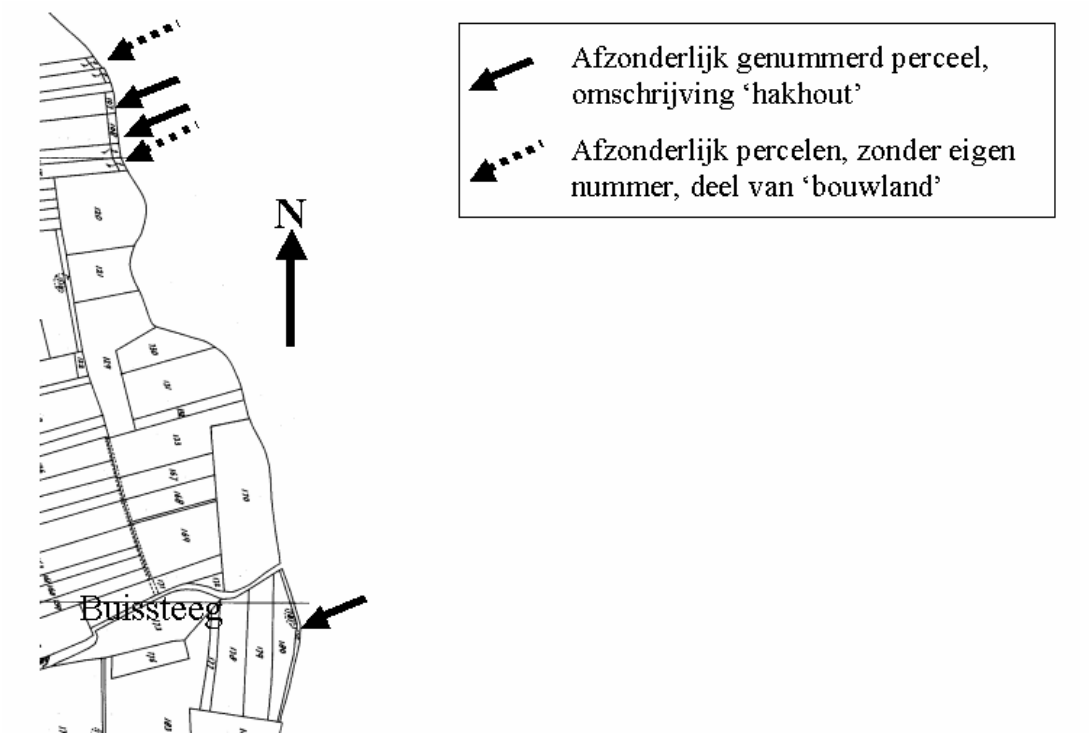

fig. 8 Restanten van de Wildgraaf in de omgeving van de Buissteeg omstreeks 1832. Basis: kadastraal minuutplan ca 1832, Sectie C, blad 1 (Veldhorst, 1991).

De bovengenoemde hakhoutpercelen die we beschouwen als resten van de Wildgraaf waren privé-eigendom van degene die ook het aangrenzende bouwlandkavel in bezit had. Het gebied buiten de wal was gemeenschappelijk, later gemeente-eigendom. De Wildgraaf vormde zowel een landschappelijke al een eigendomsgrens.

Het is het meest waarschijnlijk dat de weg langs de Wildgraaf, de voorganger van de Zoomweg, aan de zijde van de woeste grond lag. Door een weg op gemeenschappelijke grond aan te leggen werden lange onderhandelingen met een groot aantal eigenaren vermeden en was het bovendien niet nodig om de wildwal te doorbreken. We moeten de Wildgraaf hier dus aan de westzijde van de weg zoeken.

Toch blijkt dit niet voor het hele tracé te gelden. De huidige Dorskampweg en Bosrandweg lagen volgens de kadasterkaart van 1832 binnen de Wildgraaf.

De Bosrandweg, die in 1832 nog De Uitweg heette, lag in 1832 tussen het bouwland en een smalle strook hakhout (waarschijnlijk de Wildgraaf). Op de kadasterkaart is duidelijk te zien dat de hakhoutpercelen in eigendom aansluiten bij de akkerbouwpercelen aan de engzijde van de weg (fig. 9). Deze weg is blijkbaar, om wat voor reden dan ook, aan de westzijde van de Wildgraaf (dus aan de akkerzijde) gelegd. Ook aan de oostzijde van de Dorskampweg toont het kadastrale minuutplan een strook hakhout. Hier kan de weg dus aan de westzijde van de Wildgraaf hebben gelegen. Dat wordt bevestigd door de prekadastrale kaart van 1818, waar de dikke lijn ten oosten van de hakhoutpercelen langs loopt. Aan de oostzijde van de Bosrandweg en langs een klein deel van de Dorskampweg is in het veld nog altijd een wal waar te nemen.

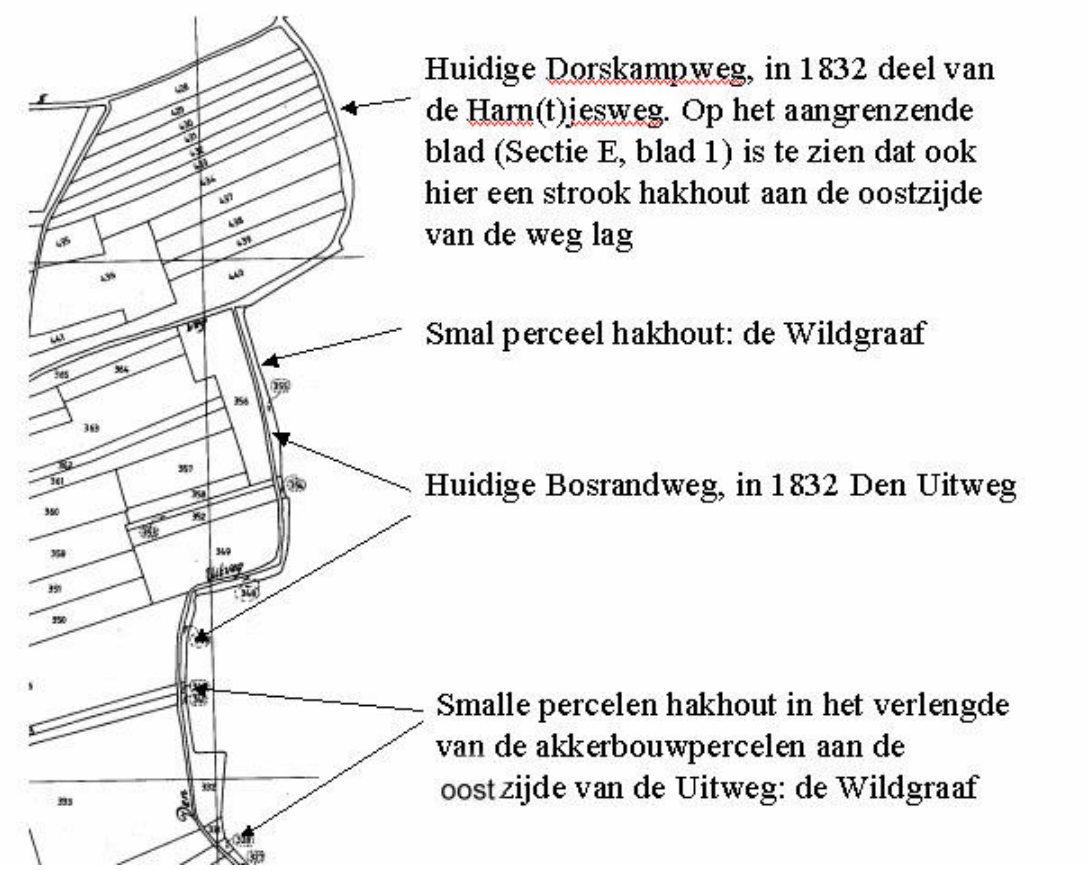

fig. 9 Restanten van de Wildgraaf in de omgeving van de Bosrandweg (in 1832 'Den Uitweg') en de Dorskampweg (in 1832 deel van de 'Harntjesweg') omstreeks 1832. Basis: kadastraal minuutplan ca 1832, Sectie E, blad 4 (Veldhorst, 1991).

Overigens liggen ook nog verder ten oosten van de Dorskampweg/Bosrandweg, langs een weg die de Wildgraaf heet, resten van een houtwal en greppel die grote overeenkomsten vertoont met de resten die we elders als de Wildgraaf aangaven. Deze weg staat niet op het kadastrale minuutplan van 1832, maar wel, als een duidelijk herkenbare laan, op de Nettekening van de Topografische en Militaire Kaart van enige jaren later.[14] Hier ligt voor ons nog een onduidelijkheid. De situatie in Lunteren maakt duidelijk dat de Wildgraaf niet overal direct tegen het bouwland aan lag.

De wal, die aan de westzijde langs de weg ligt die Wildgraaf heet, vertoont verder qua vorm (afmetingen) meer gelijkenissen met de èchte Wildgraaf zoals die bij camping "de Wielerbaan" werd aangetroffen, dan de wal direct langs de oostzijde van Bosrandweg en Dorskampweg. Deze laatste is veel smaller.

Concluderend mogen we stellen, dat er ter hoogte van de Dorskampweg nog vraagtekens bestaan welke van de twee noord-zuid gerichte wildwallen, aanwezig in het veld, als wildgraaf heeft gefunctioneerd, en welke slechts als boswal functioneerde.

[14] Militair-topografische kaart, vervaardigd omstreeks 1850, uitgegeven als de Grote Historische Atlas van Nederland

Vorm van de Wildgraaf

Uit de nog aanwezige structuren blijkt, dat de wildwal bestaan moet hebben uit een wallichaam met aan de zijde van de woeste grond een greppel. De overgang tussen greppel en wal manifesteert zich als een steilrand, terwijl de wal aan de zijde van de akkergrond een zeer flauw talud heeft. Tevens blijkt uit het veldonderzoek dat er een bomenrij op de wildwal gestaan moet hebben. Of dat in de vorm van hakhout of in de vorm van opgaande bomen was, blijkt niet duidelijk.

Eén van de weinige schriftelijke bronnen over vorm en structuur van de Wildgraaf dateert uit 1771 en werd door Ott geciteerd uit Gazenbeek (1947). Het volgende citaat komt uit Ott (2004): " "*In 1771 werd besloten tot herstel: uitgraving van boven 7,5 voet breed, diepte 3 voet, wallichaam 3 voet hoog* (1 Gelderse voet = 27,19 cm). *Op de wal een houten hekwerk van palissaden, 3 voet hoog. In doorgangen kwamen klaphekken. De palen op de wal stonden 1,5 roe* (1 roe is ca. 3,75 m) *uiteen, verbonden door planken. Kosten werden begroot op 700 gulden, maar het kwam 122 gulden duurder uit."* Ossenkoppele e.a (1997) noemt als belangrijkste reden tot herstel van de Wildgraaf het feit dat in 1771: "*hele kudden zwijnen de akkers omploegden en grote schade aanrichtten aan allerlei gewassen*". "

Het is de vraag of er over de volledige lengte van de al dan niet onderbroken Wildgraaf tussen Meulunteren en Wageningen overal palen met planken stonden. Dit lijkt onwaarschijnlijk; voor Wageningen hebben we die aanwijzingen niet. Wat er dan wel op de Wildgraaf stond, weten we niet zeker. Wellicht was dat een beplanting van gevlochten hakhout. De beschikbare gegevens bieden in elk geval onvoldoende basis voor reconstructie.

3 Heden

Op 24 augustus 2004 is een kort veldwerk uitgevoerd. Daarbij bleek dat op een aantal plaatsen nog sporen zichtbaar zijn. Langs de westzijde van het Papenpad en de Oude Zoomweg was een strook grond aanwezig die doet vermoeden dat er tussen de weg en het particuliere perceel om een bepaalde reden een strook is vrijgehouden. Tracéstudie heeft echter aangegeven dat er hier maar voor een klein gedeelte sprake kan zijn van een voormalig Wildgraaf-tracé (zie tracékaart 1818 in kaartbijlage 1).

In bospercelen aan de westzijde van de Zoomweg zijn behalve de Wildgraaf, nog resten van een greppel zichtbaar. Vooral waar de Wildgraaf wat verder van de weg af ligt, is de greppel nog zichtbaar. Dat maakt het waarschijnlijk dat aanzienlijke delen van de greppel zijn verdwenen bij verbredingen en verbeteringen van de weg. Aan de bouwlandzijde van de greppel is soms nog een lage wal zichtbaar; op veel plekken is echter geen wal te herkennen, maar een heel geleidelijk aflopend talud. Vaak is wel een rechte rij bomen direct ten westen van de greppel te herkennen. De resten van prikkeldraad aan die bomenrij maken duidelijk dat het hier een eigendomsgrens betreft.

In de bosgebieden ten oosten van de Zoomweg zijn nog verscheidene andere relicten van walsystemen te ontdekken. Mogelijk hebben deze wallen ooit een kleine akker omgeven of, waarschijnlijker, beschermden zij de jonge bosaanplant tegen wildvraat. Deze walsystemen zijn niet in de literatuur of op bekende kaarten terug te vinden.

fig. 10 De Wildgraaf in de berm van de Zoomweg nabij camping ‘de Wielerbaan’.

Een tweede veldbezoek werd uitgevoerd op zaterdag 9 oktober 2004. Daarbij werd waardevolle assistentie verkregen van mw. Renske van der Maten, dhr. Anton C. Zeven, dhr. Hans Wouters en dhr. Kees Bos. Tijdens dit veldbezoek werden de restanten van de Wildgraaf op kaart ingetekend. Een groot probleem bij het intekenen op kaart bleek de moeilijke herkenbaarheid van wildwalsystemen vanwege de talloze steilrandjes langs fietspaden en de boswallen die aanwezig waren.

De resultaten van dit tweede veldbezoek zijn verwerkt in kaartbijlage 2. De ingetekende sporen zijn in drie categorieën ingedeeld:

- zichtbare wallen die vrijwel zeker ook tot de Wildgraaf hebben behoord;
- zichtbare wallen waarvan de historische functie niet duidelijk is; de delen van deze wallen die in het tracé van de Wildgraaf liggen, hebben wellicht tot de Wildgraaf behoord; de overige delen waren boswallen, bedoeld om jonge bosaanplant tegen wildvraat te beschermen;
- onduidelijke welvingen in de wegberm, waarvan nog onduidelijk is of dit resten zijn van de Wildgraaf of een boswal, of dat deze welving door andere oorzaken is ontstaan.

Er dient opgemerkt te worden dat in de delen waar bovengronds geen zichtbare wal meer aanwezig was, er wellicht nog wel ondergrondse sporen van de Wildgraaf (greppel) aanwezig kunnen zijn.

Een bijzonder opmerkelijk fenomeen is aanwezig langs de westzijde van de Zoomweg iets ten zuiden van ‘de Driest’. Er staan daar drie hakhoutbeuken in een rechte rij, iets schuin op de weg. Er bestaat het vermoeden dat hier een relatie met een iets zigzaggende Wildgraaf bestaat. De Zoomweg is hier ter plaatse overigens in het verleden naar het westen verlegd en is wellicht op een deel van de wal gelegd, waardoor alleen het meest westelijke deel van het talud van de Wildgraaf (met daarop de hakhoutbeuken) nog in de westberm zichtbaar is. Zekerheid hierover bestaat niet, maar het is duidelijk dat deze drie karakteristieke beuken zeker uit esthetisch oogpunt waardevol genoemd mogen worden.

fig. 11 De drie hakhoutbeuken langs de Zoomweg.

fig. 12 Bocht in de Wildgraaf op het terrein van ‘de Driest’

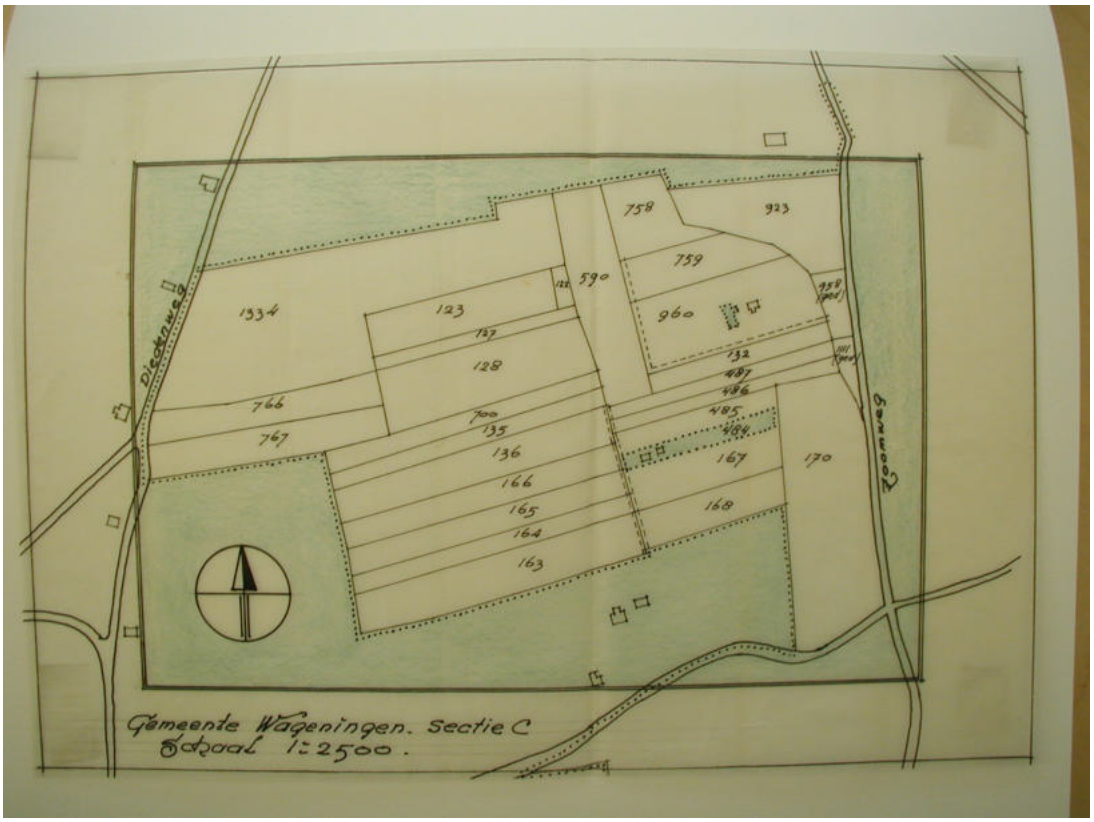

fig. 13 Kadastrale kaart van 'de Driest' uit het begin van de 20e eeuw. Op de grens van de percelen 758 en 923 is de bocht van de vorige foto nog te zien in de perceelsgrens, hier als een hoek (met dank aan H. Wouters, Wageningen).

Op dinsdag 2 november 2004 werd een derde veldbezoek uitgevoerd, ditmaal met de intentie om enkele boringen in Wildgraaf en greppel te doen. J.R. Mulder, werkzaam bij onderzoeksinstituut Alterra, voerde deze boringen uit. Deze boringen geven ons de volgende "ruimtelijke" conclusies:

Aan de akkerzijde van de wildwal (dus de westzijde) lag een bosstrook. Bij de Buissteeg is aangetoond dat het akkerland hier nooit direct tegen de Wildgraaf aanlag, maar dat er een bosstrook aanwezig was. Dit kan informatie zijn voor het behoud van de bosstroken aan de westzijde van de Wildgraaf, voor zover die nog aanwezig zijn. Uit kadastrale kaarten blijkt echter, dat de bosstrook zeer varieerde in breedte.

Volgens de boringen is het profiel van de Wildgraaf bij Buissteeg (noordelijk deel Wildgraaf bij Wielerbaan) en bij De Driest niet aangetast en heeft de wal hier dus nog zijn oorspronkelijke hoogte. De greppel lijkt in beide gevallen zo'n 40 à 50 centimeter dieper geweest te zijn dan ze nu is. Dat levert in beide gevallen een hoogteverschil op van ongeveer 1,30 meter tussen het laagste punt van de greppel en het hoogste deel van de wal. Ook dat kan interessante informatie zijn voor bijvoorbeeld een gedeeltelijke reconstructie (zie adviezen in hoofdstuk "Toekomst").

Grondboringen Wildgraaf

opname 02-11-2004, J.R. Mulder en ir. L.J. Keunen

De Driest – verlengde van Dassenboslaan; op Wildgraaf

A1	0-15 cm	12% leem, 230 µ (matig grof zand)
B-moder	15-70 cm	12% leem, 250 µ (grof zand), grindrijk
ACb	70-90 cm	12% leem, 250 µ (grof zand), grindrijk
BC	90 - … cm	12% leem, 250 µ (grof zand), grindrijk
C	begint dieper dan 1 m (= moedermateriaal)	

De Driest – verlengde van Dassenboslaan; in greppel

A0	0-10 cm	strooisel
A1	10-50 cm	humus, met grind, 7% humus, 14% leem, 250 µ (grof zand), grindrijk, zwart
AC	50-70 cm	1½ % humus, 250 µ (grof zand), donkergrijs
A+C	70-… cm	
C	begint dieper dan 1 m (= moedermateriaal)	

Wielerbaan – hoek bij Buissteeg; op Wildgraaf

A0	0-5 cm	strooisel
A1	5-15 cm	4% humus, 12% leem, 250 µ (grof zand)
B-moder	15-90 cm	geroerd profiel
C	90-… cm	= moedermateriaal

Wielerbaan – hoek bij Buissteeg; dichtgegooide greppel

A+C	0-30 cm	recentelijk dichtgegooide greppel
A1b	30-45 cm	3% humus, 12% leem, 250 µ (grof zand), grindrijk
A+B+C	45-… cm	
C	begint dieper dan 1 m (= moedermateriaal)	

Verkenning singel aan westzijde Wildgraaf bij Buissteeg

In het bosperceel wordt een moderpodzol aangetroffen en geen spoor van een esdek. Hieruit blijkt dat aan de akkerzijde van de Wildgraaf een strook bos aanwezig moet zijn geweest.

Verkenning akkerperceel aan westzijde Wildgraaf bij Buissteeg

Op deze akker werd een akkerdek van 30 cm gevonden, hetgeen betekent dat het als een kamppodzol wordt beschouwd.

4 Toekomst

De Wildgraaf is waarschijnlijk in de late Middeleeuwen, in ieder geval vóór 1570, op de huidige plek aangelegd. In de 19e en 20e eeuw zijn aanzienlijke stukken verdwenen, maar nog altijd zijn delen zichtbaar. De Wildgraaf is een belangrijk cultuurhistorisch element en draagt bij aan het begrijpen van het vroegere landgebruik van de (Wageningse) eng en de vroegere heide, tegenwoordig bos. De Wageningse Wildgraaf maakt onderdeel uit van een tientallen kilometers lang systeem, waarvan ook in de gemeente Ede nog restanten aanwezig zijn, onder meer op landgoed Hoekelum, bij Doesburg en bij Lunteren.

Voor het onderhoud geven we de volgende algemene aanbevelingen:

- Vermijd onnodig graafwerk in de zone waar de Wildgraaf bovengrond en/of ondergronds aanwezig is (de aangegeven lijn in kaartbijlage 1 met een zone aan weerszijden). Ook al is de Wildgraaf niet meer bovengronds zichtbaar, dan kan onnodig graafwerk alsnog de ondergrondse overblijfselen, zoals de greppel, aantasten. Wij adviseren voor de zone waar de Wildgraaf gelegen moet hebben een attentiezone in te stellen, in het bijzonder daar waar nog bos aanwezig is, zoals langs het deel van de Zoomweg noordelijk van de Hollandseweg, tussen de in rood op kaartbijlage 2 aangegeven gedeelten bij Wielerbaan en De Driest.
  Een uitzondering voor wat betreft grondbewerking kan gemaakt worden voor de normale ploegwerkzaamheden op de akkerpercelen tegen de Zoomweg (ten zuiden van de Hollandseweg). Door de decennia lange grondbewerking hier zijn in de ploegvoor geen grondsporen meer te verwachten.

- Ga bij eventuele werkzaamheden uit van de huidige overblijfselen. Eventuele reconstructiewerkzaamheden zijn af te raden, omdat daar enerzijds ontegenzeggelijk de huidige restanten mee worden aangetast of onzichtbaar gemaakt (bestaande restanten van de Wildgraaf zouden onder nieuwe aarden structuren verdwijnen) en anderzijds omdat onvoldoende duidelijk is hoe de Wildgraaf er uit moet hebben gezien wat betreft structuren (hakhout, plankwerk, palen) die zich op de Wildgraaf bevonden. Wij raden aan om uit te gaan van de huidige restanten. Consolidatie gaat in dit geval vóór restauratie of reconstructie. Er mag nergens iets van de wal weggegraven worden! Binnen de vier gedeelten die als waardevol in rood zijn aangegeven, mogen depressies van de wal wel worden aangevuld om de herkenbaarheid te vergroten.

- Het zou goed zijn om op een aantal locaties de greppel te ontdoen van houtige opslag (bomen en struiken). Tevens kan bekeken worden of bij verwijdering van dikke strooisellagen de structuren duidelijk worden. Een gestructureerd plan kan er wellicht voor zorgen dat opslag van bramen voorkomen wordt, bijvoorbeeld door het weghalen van de humuslaag uit de greppel. Afgeraden wordt echter om (behalve waar de greppel dichtgestort is) de greppel dieper dan 15 centimeter te graven. Dit tast onder meer het bodemprofiel aan, dat voor de toekomst belangrijke informatie kan bevatten.

- Verwijdering van dood hout op of over de walrelicten wordt aangeraden, om zodoende de wal volledig tot zijn recht te laten komen.

- Op plaatsen waar de wal kort wordt onderbroken of een klein gedeelte wat lager is -binnen de als rood aangemerkte zones op kaartbijlage 2- kan reconstructie van het tussenliggende deel op hoogte van de overige delen worden overwogen, zodat het waardevolle stuk wal weer als één geheel oogt. Dit heeft onder meer betrekking op de Wildgraaf nabij camping De Wielerbaan en op één van beide stukken langs de Zoomweg ten zuiden van de Hollandseweg. De exacte uitvoering dient in samenwerking met en onder begeleiding van een archeoloog en een historisch geograaf plaats te vinden.

- Wanneer om welke reden dan ook bomen op de wal gerooid zouden moeten worden, mag onder geen beding de boomstronk verwijderd worden. Dit zou de wal te zeer aantasten. De boom dient bij het maaiveld afgezaagd te worden en de stronk dient in de bodem te blijven zitten. Vooralsnog wordt het afgeraden om preventief bomen om te zagen, ook omdat er zich op de Wildgraaf waarschijnlijk waardevolle bomen bevinden (zie fig. 11). Op de Wildgraaf zijn geen probleemgevallen in dat oogpunt aangetroffen.

- Op locaties waar de greppel volledig dicht is geraakt met zand (bijvoorbeeld bij aanleg van de weg), zoals bij De Wielerbaan, is het wellicht mogelijk (in samenspraak met de beheerders van de weg) om de greppel weer gedeeltelijk te reconstrueren. Volgens bodemboringen kan er 30 centimeter uit de greppel worden gegraven. Op andere plaatsen (zuidelijk deel Zoomweg, De Driest) is de greppel nog zichtbaar genoeg en hoeft deze alleen strooiselvrij gemaakt te worden.

- Ook valt ook de plaatsing van een informatiebord over het verleden van de Wildgraaf en zijn functie ten opzichte van de eng en de heide te overwegen. Plaatsing van zo'n bord zou moeten plaatsvinden bij de best bewaarde delen, bijvoorbeeld langs de Zoomweg bij camping 'de Wielerbaan' of langs de Zoomweg direct ten zuiden van de Hollandseweg. Het voordeel van een plek ten zuiden van de Hollandseweg is de directe link die daar zichtbaar is tussen eng en bos.

- In combinatie met een informatiebord kan <u>in zeer nauw overleg met archeologen en historisch geografen</u> besloten worden om enkele meters van wal en greppel van de Wildgraaf ter illustratie te reconstrueren, maar dan wel op een punt, waar we zekerheid hebben over het historische tracé, maar waar er bovengronds weinig van resteert (waardoor er door de reconstructie weinig wordt vernietigd). Te denken valt aan een perceel waar de akkers van de Wageningse eng direct grenzen aan de Zoomweg, of een gedeelte tussen De Driest en De Wielerbaan (om zodoende deze twee waardevolle delen dichter naar elkaar te brengen). Bij een nadere locatiekeuze is het wellicht ook verstandig rekening te houden met de toekomstige recreatieve ontwikkelingen op de Wageningse Eng.

- Concrete adviezen voor beheer van delen van de Wildgraaf, die in rood staan aangegeven op kaartbijlage 2 (zie ook bovengenoemde algemene adviezen!):
    - smalle bosstrook in verlengde van Dassenboslaan: het pad dat in het verlengde van de Dassenboslaan het bosperceel in loopt, kruist na enkele tientallen meters de Wildgraaf (duidelijk punt waar bospad over een wal

gaat). Hier valt te denken aan herstel van de hoogte van de Wildgraaf (zelfde hoogte als aan weerszijden van het pad) en het aanbrengen van een houten plankier om het pad over de Wildgraaf te leiden. Afsluiting pad lijkt vanwege de belangrijke recreatieve waarde geen optie. Verder blad- en opslagvrij maken van de greppel.
  - terrein 'de Driest': blad- en opslagvrij maken van de greppel, wal vrijmaken van dood hout.
  - camping 'de Wielerbaan': blad- en opslagvrij maken van de greppel, wal vrijmaken van dood hout. Deel greppel nabij Buissteeg weer uitgraven (volgens bodemboringen kan dat 30 cm diep) en ontbrekende gedeelten van de Wildgraaf (kleine depressie tussen twee originele gedeelten) weer opvullen.
  - noordelijke bosperceel ten westen van de Zoomweg: opslagvrij maken greppel, wal vrijmaken van dood hout.
  - zuidelijke bosperceel ten westen van de Zoomweg: verwijderen takkenbossen van de Wildgraaf.

Op het vlak van onderzoek en beleid kunnen de volgende aanbevelingen worden gedaan:

- Uitvoering van een beperkt archeologisch onderzoek. Een dergelijk onderzoek kan bestaan uit enkele proefsleuven door het tracé van de Wildgraaf, zowel door plekken waar deze bovengronds niet zichtbaar is, als plekken waar dat wel het geval is. Er kan dan inzicht worden verkregen in het profiel van de greppel en de wal.

- We stellen voor de in rood aangegeven onderdelen van de Wildgraaf aan te merken als "gemeentelijk monument" (zie kaartbijlage 2; [15] de breedte van het beschermde tracé nader te bepalen). Deze vier delen zijn waardevol genoeg om deze zware beschermende status te krijgen.

- We stellen voor om aan te merken als waardevolle zone waar (graaf)werkzaamheden tot een minimum beperkt zouden moeten worden:
  - de bestaande relicten, op kaartbijlage 2 aangegeven met oranje en blauwe lijnen
  - de delen van het Wildgraaftracé waar bovengronds niets meer zichtbaar van is (zie het tracé op kaartbijlage 1, de doorgetrokken rode en blauwe lijnen en de onderbroken rode lijn).

  De status van archeologisch monument voor het hele tracé, dus zowel de zichtbare als niet bovengronds zichtbare gedeelten, kan worden overwogen.
  Een bescherming geldt met name voor het gehele tracé van de Wildgraaf en minder voor de overige (bos)wallen, uitgezonderd normale ploegwerkzaamheden op akkerland langs delen van de Zoomweg. De inventarisatie van boswallen is overigens niet uitputtend gedaan binnen dit onderzoek. Het is raadzaam daar nog eens naar te kijken.

[15] De overige delen van het Wildgraaftracé hebben óf te weinig kwaliteit, óf er bestaat onvoldoende zekerheid over het feit of het wel de Wildgraaf betreft. Voorbeelden hiervan zijn de walresten langs de Bosrandweg en de weg die 'Wildgraaf' heet. Een anderssoortige bescherming van deze cultuurhistorische relicten is echter sterk aan te bevelen.

- Het verdient aanbeveling om samen met de gemeente Ede een plan op te stellen voor onderhoud en onderzoek aan de Wildgraaf en voor publiciteit. Afhankelijk van de zichtbaarheid kan dit een extra dimensie geven aan de bijzondere aaneengeschakelde akkergebieden (voor zover niet bebouwd) langs de westelijke Veluwezoom, een bijzondere karakteristiek van de gemeenten Wageningen en Ede.

- Aanvullend op dit project kan worden overwogen om eenzelfde inventariserend traject in te zetten voor oude boswalsystemen ten oosten van de Wildgraaf en ten oosten van Hotel 'de Wageningse Berg' en de overige boswalsystemen in het bos ten zuiden van Wageningen-Hoog. De beschikbaarheid van het Actueel Hoogtebestand Nederland vanuit de provincie kan hier in de nabije toekomst sterk bij van pas komen.

Dankwoord

Bij dit onderzoek werd hulp verkregen van:

- dr. ir. Kees Bos (buurtbewoner), die ons op zaterdag 9 oktober 2004 ontving en enkele kaarten liet zien.

- ir. ing. Cisca van der Genugten (beleidsmedewerkster Natuur en Landschap bij Geldersch Landschap/Geldersche Kasteelen), die een aantal kaarten van Wageningen uit de 16e tot 19e eeuw leverde;

- Renske van der Maten (studente *Archeologie van de Prehistorie* en *Hebreeuwse Taal en Cultuur* aan de Universiteit van Amsterdam), die assisteerde bij de opmetingen in het veld op zaterdag 9 oktober 2004;

- Rita Meijerink (vrijwilligster HV Oud-Wageningen), die assisteerde bij literatuurrecherche in de bibliotheek van de Historische Vereniging Oud-Wageningen op zondag 5 september 2004;

- John Mulder (veldbodemkundige en historisch geograaf bij Alterra), die grondboringen verrichte op dinsdag 2 november 2004;

- dr. ir. Emile Ott, die zijn documentatiemateriaal beschikbaar stelde;

- Hans Wouters (buurtbewoner), die ons toeliet op zijn terrein bij het veldbezoek op zaterdag 9 oktober 2004 en ons enkele foto's en kaarten liet zien.

- dr. ir. Anton Zeven (buurtbewoner en locaal amateurhistoricus), die enkele nuttige opmerkingen aan de hand deed over het gebied rond de Oude Zoomweg en assisteerde bij het veldbezoek op zaterdag 9 oktober 2004;

Literatuur

Driessen, H.L. (1938). Inventaris van het oud-archief der gemeente Wageningen. Kemink, Utrecht.

Edelman, C.H. & A.W. Edelman-Vlam (z.j.). Een poging tot reconstructie van het verloop van de ontginning van Bennekom. In: Een Veluws dorp; een herinneringswerk voor Ir. M.M. van Hoffen. Stichting "Oud-Bennekom", Bennekom, pp. 163-173.

Grote Historische Atlas van Nederland 1:50 000; 3 Oost-Nederland 1830-1855. Wolters-Noordhoff, Groningen, 1990.

Künzel, R.E., D.P. Blok & J.M. Verhoeff (1988). Lexicon van Nederlandse toponiemen tot 1200. Publikaties van het P.J. Meertens-Instituut 8. Amsterdam.

Leppink, G.B. (1988). Van Geelkerckens Kaartboek van de landerijen van het Sint Catharinae Gasthuis in Arnhem (1635); vergeleken met de oudste kadastrale kaarten (1832). Werken Gelre 38. Drie Gasthuizen/Gelre, Arnhem.

Oosting, W.A.J. (1936). Bodemkunde en bodemkarteering, in hoofdzaak van Wageningen en omgeving. Veenman, Wageningen.

Oosting, W.A.J. (1938). Verdere bijdrage tot de agronomische kartografie en toponymie van Wageningen en omgeving. Landbouwkundig Tijdschrift 50, pp. 3-15.

Ott, E.C.J., (2004). Rondom de Wildgraaf. Wageningen.

Passavant, G. (1676). Kaart van enige landerijen omtrent Wageningen gelegen, in opdracht van de Rekenkamermeester. Gelders Archief, onbekende collectie, inv. nr. 252.

Renes, H. (1993). De Wageningse Eng; geschiedenis en waarden van een bedreigd cultuurlandschap. Eemvallei 2, pp. 61-80.

Scholten, F.W.J. (1998). Wildgraven, wildwallen en wildvreden op de Veluwezoom. Historisch-Geografisch Tijdschrift 16, pp. 56-59.

Schreuder, I.C. (1958). Uit: Rond de Grijze Toren, 1000 jaren geschiedenis uit de boeken van de buurt Ede-Veldhuizen.

Veldhorst, A.D.M. (red.) (1991). Kadastrale atlas Gelderland 1832; Wageningen. Stichting Werkgroep Kadastrale Atlas Gelderland, Arnhem.

Vervloet, J.A.J. (2000). Het zandlandschap. In: S. Barends, J. Renes, T. Stol, J.C. van Triest, R.J. de Vries & F.J. van Woudenberg (red.). Het Nederlandse landschap; een historisch-geografische benadering. Matrijs, Utrecht (8e druk), pp. 104-127.

Witteroos, Thomas (1570). Kaart van alle die heggen gelegen op de Moft, toebehorende die gemeenten ende marken, in opdracht van de Rekenkamermeesters. Gelders Archief, onbekende collectie, inv. nr. 254.